

»at tale med de døde...« Om sækularisering og hermeneutik i Kaj Thanings forfatterskab

Af stud.theol. Mikkel Crone Nielsen

I: Præsentation

Kaj Thaning (1904-94)¹ indtager på flere måder en interessant plads i nyere dansk kirkehistorie. Først og fremmest har han gjort sig bemærket med sin Grundtvig-tolkning, således som den har fået sin udformning i disputatsen *Menneske først – Grundtvigs opgør med sig selv*. I denne argumenterer han indgående for den tese, at Grundtvig under sine Englandsrejser får øjnene op for menneskelivet som det foreligger, og der redegøres for denne nyerkendelses afgørende betydning for Grundtvigs følgende forfatterskab.

Denne tese har lige fra den blev fremsat været udsat for stærk kritik. Ikke mindst er påstanden om, at Grundtvig i 1832 efter »omvendelsen til menneskelivet« skulle være blevet til fortaler for sækulariseringen, yderst kontroversiel. Ligeledes har hans metodiske tilgang til Grundtvigs forfatterskab også mødt væsentlig modstand. Thaning hævder nemlig som resultat af sin sagkritiske metode, at hele Grundtvigs litterære produktion er bestemt af ét grundlæggende problem: hvorledes forholdet mellem menneskeliv og kristendom skal forstås.

I nærværende artikel skal både Thanings sækulariseringsteologi og hans hermeneutiske metode fremlægges, da de som de centrale elementer i hans teologi betinger konstansen i hans forfatterskab fra de tidlige artikler til disputatsen og frem til hans død i 1994. På trods af at Thanings forfatterskab strækker sig over otte årtier (fra 1920'erne til 1990'erne) kan der ikke spores nogen egentlig ændring i dets hovedsynspunkter. At fremstille grundtrækkene af hans tidlige forfatterskab tjener derfor ikke til at påvise udviklingslinier eller lignende, men tydeliggør derimod hvorledes og under hvilke omstændigheder Thanings teologi og Grundtvig-læsning er blevet formuleret og har konsolideret sig.

Forfatterskabet dækker et vidt spektrum af højst forskelligartede emner, teologiske såvel som folkelige og kulturelle². Artiklerne synes dog alle at være båret af den samme kulturåbne indstilling, af den samme

fornemmelse for solidaritet med samtidens verdslige kultur, der går som en rød tråd gennem hele forfatterskabet. Med dette *in mente* skal der i det følgende gøres rede for de bærende strukturer i Thanings teologi og Grundtvig-standpunkt.

II: Det tidlige forfatterskab

I interviews og artikler løfter Thaning sløret for den afgørende betydning, som hans opvækst har haft for tilblivelsen af hans eget teologiske standpunkt og for de spørgsmål, han som teolog selv har arbejdet med. Der er hos Thaning så tæt en forbindelse mellem teologiske og biografiske spørgsmål, at han om sin disputats kan sige: »På en måde er min bog da også et svar til min fars angribere, selvom de jo for længst er døde ...«³. Hvad Thaning her hentyder til, er de angreb fra flere kirkelige fløje, hans far som grundtvigsk præst blev mødt af. Kaj Thanings far, Georg Thaning (1870-1933)⁴, var fra 1909 til sin død i 1933 præst i Hobro. På grund af hans grundtvigske ståsted⁵ gav missionsfolkene på stedet ham tilnavnet »den vantro præst i Hobro«. Byens lille kreds af grundtvigianere vendte ham imidlertid også ryggen. I stedet indkaldte de deres egen faste prædikant og overvejede i en periode endog at danne frimenighed⁶. Allerede under opvæksten møder Kaj Thaning således de kirkelige fløje – opstået på baggrund af det 19. århundredes vækkelser – som selvtilstrækkelige kirkelige miljødannelse. Det er oplevelsen af disse miljøers lukkethed, der er en væsentlig baggrund for at forstå Thanings hårde angreb på den grundtvigske kirkelighed i 30'ernes og 40'ernes kirkesynsdebat⁷. Set i lyset heraf forstår man, hvorfor Thanings Grundtvig-læsning kan betragtes som et svar til hans fars angribere. Den er et opgør med grundtvigianismens menighedssyn og er i forlængelse heraf et forsøg på at gå bag om dette til Grundtvig selv⁸.

Kaj Thaning tilhører den generation af teologer, der blev formet gennem opgøret i Danmarks kristelige Studenterforbund, et opgør, som i kraft af tidsskriftet *Tidehverv*, bredte sig til en generel kritik af datidens kirkelighed⁹. Lige fra første færd var Kaj Thaning involveret i opgøret. Som student af grundtvigiansk herkomst var hans naturlige tilhørssted i øvrigt Studenterkredsen, men på Studenterforbundets sommermøde 1922, blev han indfanget af opgøret dér. Når Thaning følte sig hjemme i Studenterforbundet, skyldtes det, at han dér mødte nogle unge teologer, hvis problemhorisont var sammenfaldende med hans egen: oplevelsen

af de kristelige miljøers lukkede og ekskluderende karakter samt erkendelsen af den religiøse idealismes utilstrækkelighed. Det er derfor også forståeligt, at flere af artiklerne fra det tidlige forfatterskab er formuleret som stormløb på tidens grundtvigianske menighedsideal.

II.1. Menighed og folk: Opgør med grundtvigianismens menighedssyn

I sit foredrag på Vallekildemødet i 1937 formulerer Thaning følgende spørgsmål:

...er det kristelige Fællesskab, Menighedens Fællesskab, noget i sig selv, eller er det kristelige Fællesskab altid et folkeligt Fællesskab? Det er det Spørgsmaal, som er det centrale i et Opgør med Grundtvigianismen i Dag.¹⁰

Med sit spørgsmål hentyder Thaning til den kirkelige forskansning og selvtilstrækkelighed, som han i sin opvækst havde oplevet i de grundtvigianske miljøer. Grundtvigianismens største svaghed er ifølge Thaning dens potensering af menighedsbegrebet, der sætter skel mellem folk og menighed. Denne tendens ser Thaning styrket i Anders Nørgaards Grundtvig-tolkning, og det er derfor primært imod denne, at han formulerer sit eget standpunkt. Ifølge Thaning bør menigheden ikke være noget i sig selv, et indbyrdes miljø-fællesskab, derimod blot »...noget aabent, det Sted i Folket, hvor Evangeliet forkyndes, det som er for hele Folket.«¹¹

Om Grundtvigianismen siger han følgende:

Har hele denne Bevægelse ikke bidraget til en Fæstnelse af det kirkelige, af Menighedens faste Sted udenfor, uafhængig af Folkets Liv og Kamp fra Dag til Dag. Vi mærker i os Fristelsen til at fælde kirkelige Domme over Tidens mægtige Bevægelser i Folkehavet. Det faste Fundament under Forkyndelsen indgiver Følelsen af at kunne unddrage sig Virkningen af det vældige Skred, som i Folkenes Liv ogsaa truer Kristendommens aandelige Indflydelse. Det var jo ikke alene i katolske Lande, at Kirken var blevet en Størrelse i denne Verden, dertil behøves ikke verdslig Magt og Styrke. Et indre aandeligt Magtkrav er nok, aandelig Ejendom og Besiddelse gør ogsaa stærk i verdslig Forstand.¹²

Thaning gentager her den i hele forfatterskabet hyppigt fremsatte tanke om solidaritet med folket, eller som han formulerer det i foredraget, erkendelsen af altid at være barn af sin tid. Citatet er i øvrigt det første sted, hvor Thaning omtaler *sækulariseringen*, »... det vældige Skred, som i Folkenes Liv ogsaa truer Kristendommens aandelige Indflydelse«. Ifølge Thaning er det ikke kirkens opgave at kæmpe imod denne udvikling, da menigheden dermed yderligere ville vende ryggen til folket, til samtiden. Tværtimod er sækulariseringen ikke på nogen måde evangeliet fremmed, da det altid må være det kristne budskabs væsen at unddrage sig ethvert magtkrav, det være sig åndeligt som verdsligt, netop fordi det »...er dømt til som Stodderen – i enhver Forstand – at gaa 'husvild og fattig omkring paa Jord', fattigere end Fuglen med sin trygge Rede, Ræven med sin sikre Grav...«¹³.

Netop fordi Guds ord ikke kan sikres af nogen form for kirkelig omklamren, må folk og menighed fuldt ud dele de samme kår. Man kan ikke forskanse sig med kirkelighed mod tiden.

II.2. »Et tredje Grundtvigstandpunkt«

Det er under denne overskrift, at Thaning i 1941 for første gang præsenterer programmet for sin Grundtvig-læsning¹⁴. På trods af artiklens beskedne omfang indeholder den grundstrukturen og hovedsynspunkterne for den senere, meget omfattende disputats.

I artiklen gør Thaning rede for følgende: for det første sin *metode*, nemlig at arbejde i Grundtvigs »værksted« og komme til forståelse af hans opgør med sig selv og følge dette skridt for skridt, særligt i udarbejdelsen af andenudgaven af *Nordens Mythologi*. Dernæst påpeges det, at Grundtvig på baggrund af sine Englandsrejser får øje på virkeligheden og *omvendes til menneskelivet*, til nutiden, og at Englandsrejserne for Grundtvig afstedkommer et opgør med den tyske idealisme til fordel for en anti-idealisk common-sense-tankegang, hvilket af Thaning betegnes som *realisme*¹⁵.

Helt centralt i artiklen fremføres Thanings primære påstand, at Grundtvigs hovedanliggende var *at klare forholdet mellem det skabte menneskeliv og kristendommen*. Dette problem finder sin løsning, ifølge Thaning, under udarbejdelsen af indledningen til *Nordens Mythologi* (1832) på baggrund af indtrykkene af Englandsrejserne. Grundtvig får i forlængelse af denne tankegang et *nyt kristendomssyn*: fra 1832 ope-

rerer han med *adskillelsen* af menneskeliv og kristendom, anskuelse og tro. Forholdet mellem kristendom og menneskeliv bestemmes nu derved, at kristendommen er til for det skabte menneskelivs skyld.

Artiklen indledes med overvejelser angående metodeproblemet – hvorledes kommer en virkelig dialog i stand med Grundtvigs forfatterskab, så det bliver muligt at finde ind til den »levende Grundtvig«:

Da vi blev Studenter, var Grundtvig en Myte, en Overskrift, et Milieu, et Symbol paa en Kultur, en fjern Kolos, et Par Hylder Bøger som de ældre citerede, men ikke læste, usandsynlig, gemt bag sit Skæg, – men var der et Menneske bagved? Den Mulighed tænkte vi os vist egentlig ikke. Han spøjte i 'Kredsen's Revuer, men havde han nogensinde gjort andet end spøge? Havde han været saadan virkelig levende?

Det var vi nogen Stykker, der fik en Anelse om gennem nogle Artikler, Knud Hansen skrev i 'Dansk Folkeliv' og 'Tidehverv', i 20'erne engang var det vist. Og Anelsen blev til Vished. *Skjult bag mange Lag Grundtvigianisme eksisterede han virkelig, saa levende som nogensinde.*¹⁶

At Grundtvig fremstår levende skyldes ifølge Thaning den omstændighed, at det grundproblem, han til stadighed kredser om, nemlig forholdet mellem menneskeliv og kristendom, er et spørgsmål, der til alle tider og steder er aktuelt. Ved at »arbejde med Grundtvig i hans værksted«, nemlig ved at følge hans opgør med sig selv skridt for skridt i de utrykte manuskripter, kan man følge Grundtvigs afklaring af forholdet mellem kristendom og menneskeliv. Afklaringen sker, ifølge Thaning, som bekendt i form af en omvendelse,

...en Omvendelse, der kommer efter 1825.[...] Han skulde ud af sit Studerekammer og *opdage, hvad Liv vil sige, hvad det vil sige at være Menneske midt i den levende nutidige Virkelighed.* Det gik op for ham i England. Og det er det for os afgørende Vendepunkt i Grundtvigs Liv, det, som aabner for Udsynet, giver ham hans Plads og bestemmer hans Kamp og Indsats Resten af hans Tid.¹⁷

Og videre:

Aand, Menneskelighed, Virksomhed, Frihed, Nutid, Liv, det er Ord, der hver paa sin Maade giver udtryk for det, som har overvældet ham i England og givet ham et nyt Livssyn. Ikke blot givet ham Interesse for 'det borgerlige Liv', lagt et nyt Omraade til hans tidligere Interessesfære. *Men fremkaldt en Omvendelse hos ham, en Anerkendelse af Menneskelivet, af Øjeblikket, af Gud som Skaberen. Fra nu af skiller han Skabelse fra Frelse, det at være Menneske og det at være Kristen, Anskuelse og Tro, som han siger det i Nordens Mytologi, Folkelighed og Kristendom, som han senere siger det.*¹⁸

Citaterne viser de første klare ansatser hos Thaning til dén sækulariseringsteologiske Grundtvig-læsning, der godt tyve år senere får sin fulde udfoldelse i disputatsen.

III: Sækulariseringsteologi

Netop fordi hovedbestræbelsen bag Thanings Grundtvig-læsning er en aktualisering af Grundtvig i konteksten af den modernitet, der har sækulariseringen som et væsentligt konstitutivt træk, er det vigtigt at kunne aftegne et billede af det sækulariseringssyn, der foreligger i Thanings Grundtvig-læsning. Dette er særlig vigtigt, da det netop er dette aspekt af hans Grundtvig-læsning, der har været udsat for størst kritik.

Den hyppigst fremførte kritik af Thanings Grundtvig-læsning er den, at han applicerer et moderne, eksistensteologisk sækulariseringsbegreb på Grundtvigs forfatterskab og derved påfører det et begreb, der er fremmed for den sammenhæng, hvori Grundtvig oprindeligt formulerede sig¹⁹. Thaning forsvarer dog sin anvendelse af sækulariseringsbegrebet i sin disputats således:

Det drejer sig om begrebet sækularisering, som jeg flere gange anvender i min Grundtvigbog. *Jeg har hentet det i Gogartens sprogbrug om den sækularisering, 'die eine Folge des christlichen Glaubens ist'.* I modsætning til den 'secularisme', der betyder afskaffelse af Gud, idet verden eller mennesket i stedet bliver Gud, forstås 'sækularisering' ud fra sin oprindelige betydning som en beslaglæggelse af kirkens eller klostrets ejendom, som gøres til verdslig ejendom. På samme måde tog Grundtvig efter 1832 område efter område ud af kirkens favntag og ud af kristendommens herredømme, så evan-

geliet kunne blive uden herredømme i verden som et værgeløst ord, der ikke kunne blive en 'norm' i verden eller få ydre magt. Han forstod det ikke længere som 'lov', men som evangelium, godt budskab. Hvad skal man sige i stedet for 'sækularisering'?²⁰

Man bør dog ikke lade sig forlede af Thanings påstand om blot umiddelbart at have overtaget Gogartens sækulariseringsbegreb. Ved en nærlæsning af disputatsen og af hans øvrige forfatterskab bliver det tydeligt, at der optræder to væsensforskellige sækulariseringsbegreber side om side, således at det gogartenske sækulariseringsbegreb står i skyggen af et begreb formuleret i forlængelse af en livsfilosofisk konception af »menneskelivet«. Det er faktisk kun ganske få steder, at han argumenterer ud fra det gogartenske synspunkt, hvor sækulariseringen betragtes som en legitim følge af den kristne tro²¹. Tydeligt er det imidlertid, at disse to begreber ikke lader sig forene.

Som hos Gogarten²² er sækularisering hos Thaning kendetegnet ved en adskillelse af helligt og profant, evigt og timeligt, menneskeligt og kristeligt. Den væsentligste forskel er dog, at hvor denne adskillelse hos Gogarten anses for en følge af den kristne tro, er den hos Thaning muliggjort ved en »omvendelse til menneskelivet«, en anerkendelse af livets iboende værdi uanset kristendommen. Menneskelivet er, trods dets endelighed, noget i sig selv, og det er muligt at tale sandt om menneskelivet uden henblik på kristendommens betydning for dette. Det er i forlængelse af denne tankegang, at Thaning kan skrive følgende om Grundtvig:

Den klarhed, han nu har vundet over forskellen på sin ungdoms mytologiske syn og sit nuværende syn, gælder altså adskillelsen af salighedssag og folkesag, evigt og timeligt. Den syntese, der trods alt bar tankegangen i det litterære testamente, er nu sprængt, og bedømmelsen af myterne som naturlig Gudsåbenbaring (1831) er nu opgivet. *Grundtvig ved nu, at det timelige liv er værd at få belyst bortset fra det lys, kristendommen kaster over det.*²³

Hvor sækulariseringen hos Gogarten kun legitimeres delvist på grund af dens mulige udartning i sækularismens erstatningsreligion, er der hos Thaning ingen forbehold. Det viser sig også deri, at de for kristendommen apologetiske træk, der trods alt er hos Gogarten, er fuldstændigt fraværende hos Thaning. Denne umiddelbare anerkendelse af det time-

lige livs værdi har så som *følge*, at kristendommen fremstår i et nyt lys. Det er dermed, som Thaning formulerer det i 1937, ikke evangeliets rolle »... at fælde kirkelige Domme over Tidens mægtige Bevægelser i Folkehavet.«²⁴ Gjorde det det, ville det være domme fældede i påberåbelse af særlige åndelige magtkrav. Kristendommen ville dermed forvandle sig fra evangelium til kristelig ideologi. Imod denne forestilling hævder Thaning, at evangeliet frasiger sig alle sådanne magtkrav, Guds ord er tværtimod »... dømt til som Stodderen – i enhver Forstand – at gaa ‘husvild omkring paa Jord’ ...«²⁵. Netop fordi evangeliet frasiger sig enhver apologetisk intention, kan Guds Ord høres i tro som sandt evangelium, og ikke som kristelig ideologi. Forskellen Gogarten og Thaning imellem viser sig også derved, at førstnævnte til stadighed vender sig mod Ny Testamente for at påpege sækulariseringens genese, hvorimod Thaning taler om det *skabte* menneskelivs iboende værdi.

Til Thaning vil man da kunne stille følgende spørgsmål: hvis det skabte menneskeliv tilskrives så stor værdi, som tilfældet er, hvilken funktion har kristendommen da? Den anerkendelse af menneskelivets skabte godhed, som Thanings Grundtvig-læsning er udtryk for, har da også konsekvenser for forståelsen af kristendommen. Uden Guds skaberværk gives der ingen evangelisk forståelse af, hvad frelse vil sige, »... nemlig skaberværkets, menneskelivets befrielse fra dets lænker.«²⁶ De lænker, som Thaning taler om, er først og fremmest dem, som tidligere tiders bods- og fastekristendom pålagde mennesket, det vil sige kravet til mennesket om at leve livet fravendt verden. Hvad dette angår, kan man sige, at der i Thanings teologi indgår et stærkt element af religionskritik, et forhold, der også er fremtrædende hos Gogarten. Religionskritikken retter sig hos Thaning primært mod dét gnostiske element, der, stik imod Luthers teologiske bestræbelser, flourer i den senere lutherdom, og som Thaning betegner »pilgrimskristendom«.

Thaning påpeger, at det er tilværelsen selv, der forårsager gennembruddet hos Grundtvig. Det nye syn på menneskelivet afstedkommer et nyt kristendomssyn og ikke omvendt, som hos Gogarten. Det er gennem sit skaberværk, at Gud har tvunget Grundtvig til at få øje på det unægtelige fortrin, som virkeligheden besidder. Det nye kristendomssyn, der er affødt af omvendelsen til menneskelivet, formulerer Thaning således:

Med Kristus er Guds ord stået op fra de døde, Gud har revet sit skaberværk ud af syndens og dødens fængsel, han har født mennesket på ny, og først nu kan mennesket derfor, befriet fra den religiøse

kamp, tage imod sit liv og dets vilkår og fornægte sig selv, uden at det kommer til at betyde en præstation af 'dyd og fromhed'²⁷

Thanings måde at formulere sit sækulariseringssyn på er i direkte forlængelse af hans generations opgør med et idealistisk menneskesyn til fordel for den realisme, der udspringer af tilværelsen selv. Han indrømmer da også, at det er hans egen generations opgør, der har gjort det muligt at forstå Grundtvigs omvendelse til livet. Anderledes sagt: for Thaning var det en søgen efter realisme, nemlig at anerkende menneskelivet som man har det for sig, der er baggrunden for forståelsen af Grundtvigs livsproblem.

Det er bestræbelsen for at argumentere teologisk for solidaritet med samtidens verdslige kultur, der er det egentlige anliggende hos Thaning. *I sin Grundtvig-læsning påpeger han denne solidaritets mulighedsbetingelse i kraft af en sækulariseringstænkning, hvis udgangspunkt er anerkendelsen af skaberværkets godhed*, og ikke, som hos Gogarten, en specifik kristelig konsekvens.

Det væsentligste udgangspunkt for den immanente kritik af de to sækulariseringsteologiske spor hos Thaning er, at var udgangspunktet, som hos Gogarten, specifikt kristeligt, ville solidariteten med samtidens verdslige kultur være umuliggjort. Den kristne ville nemlig altid kunne bruge den kristologiske bagklogskab som trumf, som den gogartenske legitimering af sækulariseringen (så længe den holder sig inden for de af den kristne tro afstukne rammer) indebærer. På trods af hensigten kommer Gogarten derfor til at stå som apologeten, som den kristelige linjevogter i en sækular samtid, hvilket, i lyset af Thanings teologi, er ensbetydende med farisæisk bedreviden. Thaning distancerer sig *de facto* fra det gogartenske sækulariseringssyn i følgende citat, der er en kortfattet beskrivelse af hans Grundtvig-standpunkt og dermed hans teologi i det hele taget:

Grundtvig afsværges enhver form for apologetik [...] ligesom enhver gejstlig bedreviden [...], ja han giver fuld frihed til *den* menneskelige oplysning, der vil vende sig også mod troen – som '*ingen uden Kristus* selv kan forsvare' [...]– Det er berettiget at kalde Grundtvig en af de danske fædre til den såkaldte 'sekularisering', og det refererede sted viser, at han er sig bevidst at være det. *Han var det, fordi livet krævede det, fordi den kristne tro ellers ikke kunne komme i klart lys, han var det for sandhedens skyld* [...] ²⁸.

Thaning formulerer altså sin sækulariseringsteologi med udgangspunkt i det »hedenske«, ikke-kristne menneskeliv »fordi livet kræver det«. Forudsætningen for denne måde at tænke sækulariseringen på er fjernt fra Gogartens kristologisk funderede systematisk-teologiske tankegang. Derimod tænker Thaning i forlængelse af en ikke-systematisk, livsfilosofisk opfattelse af menneskelivet²⁹, som det vil fremgå af de følgende afsnit.

IV. Metodespørgsmålet i Thanings Grundtvig-læsning

Det er et tilbagevendende spørgsmål i Thanings forfatterskab, hvorledes det er muligt for nutidens mennesker at komme til forståelse af Grundtvig og dennes anliggende. Et sådant spørgsmål må nødvendigvis rejse nogle helt grundlæggende metodiske og hermeneutiske overvejelser. Disse spørgsmål behandles hos Thaning meget indforstået og overfladisk, hvilket dog ikke hindrer, at man kan afdække den metode og hermeneutik, der finder praktisk anvendelse i hans Grundtvig-tolkning. Selvom Thaning kun gør rede for det på højst utilstrækkelig måde, må metodespørgsmålet alligevel siges at være centralt i hans forfatterskab. Thanings hermeneutik kan kort skitseres således: for at forståelse kan komme i stand på tværs af historiske afstande, må der kunne kræves et udgangspunkt for dialog mellem fortid og nutid, mellem forfatter og læser. *Hvis nemlig den sag, som forfatteren er optaget af, angår den menneskelige tilværelses vilkår, er der givet et tilknytningspunkt, der gør forståelsen mulig.* En forudsætning for en sådan forståelse er altså betinget af, at den fortidige forfatter har været optaget af de samme problemer som den nutidige læser. Ifølge Thaning gives der sådanne spørgsmål, der lever på tværs af tidsafstande, forskelle i psykiske anlæg og geografiske skel,

... og jo mere almenmenneskeligt det problem er, som et forfatterskab fra fortiden beskæftiger sig med, *jo større chance er der for at også vi, der lever nu, kan berøres af det. Også vi er jo mennesker.* Selve den menneskelige tilværelse deler vi med dem, der døde, uanset de vidt forskellige forhold, vi har levet under.³⁰

I tilfældet Grundtvig er en forståelse følgelig muliggjort af det grundproblem, der er det dominerende i forfatterskabet, nemlig forholdet mel-

lem religion og menneskeliv. Dette problem er ifølge Thaning til alle tider og steder påtrængende, og det kan derfor udgøre den forståelsesramme, der kan transcendere det historisk relative. Forholdet mellem religion og menneskeliv er altså et spørgsmål, der hører den menneskelige eksistens til som et grundvilkår, og en dialog med fortidens mennesker er derfor muligjort af dette eksistensvilkår.

IV.1. Sagkritik: Thaning og Bultmann

Man finder i det hermeneutiske spørgsmål hos Thaning en tydelig inspiration fra Rudolf Bultmann og dennes hermeneutiske eksegesi³¹. Dette er ikke tilfældigt, eftersom Thaning ud over sine Grundtvig-studier beskæftigede sig indgående med netop Bultmanns teologi³², og selv havde han kontakt med Bultmann og kredsen omkring ham³³.

En direkte parallel Bultmann og Thaning imellem er deres syn på anvendelse af *sagkritik* som led i forståelsen af en historisk tekst. Enhver, der fortolker en tekst, må arbejde ud fra den hermeneutiske intention, at forstå teksten ud fra den »sag«, den handler om. Interessen for tekstens »sag« tvinger fortolkeren til at tage stilling til, om den foreliggende tekst giver adækvat udtryk for denne sag. Det er denne sagkritik, der hos Thaning udfoldes til en storslået immanent kritik af Grundtvigs forfatterskab.

Både for Bultmann og Thaning gælder det, at det naturvidenskabelige ideal, distancen mellem det udforskende subjekt og det udforskede objekt, opgives som et for åndsvidenskaben illegitimt krav. Tværtimod er enhver historisk forståelse betinget af *det forstående subjekts eksistentielle interesse i den sag, som er den givne teksts emne*. Hos Bultmann formuleres det på denne måde, at forudsætningen for al forståelse er betinget af et livsforhold (»Lebensbezug«) mellem fortolkeren og teksten, og at fortolkeren forventer at finde oplysning om sin egen eksistens og sit eget livsproblem i mødet med teksten. En sådan tilgang til tekster nægter muligheden af en absolut forudsætningsløs forståelse, og hævder derimod nødvendigheden af en *forudforståelse* af tekstens anliggende. Enhver fortolker går naturligvis til teksten med sine egne spørgsmål og forudsætninger, men det er vigtigt at fastslå, at fortolkerens forståelsesforudsætninger revideres i mødet med teksten. Denne revision afstedkommer dermed en ny og mere adækvat forudforståelse til at trænge dybere ind i teksten og dennes sag.

Fortolkerens opgivelse af neutralitet til fordel for eksistentiel interesse i fortolkningssituationen betegner Bultmann altså med, at der er et livsforhold, »Lebensbezug«, fortolker og tekst imellem: fortolkeren møder teksten med sine forståelsesforudsætninger og med forventning om, at teksten kan kaste nyt lys over dennes eksistens. Også på dette punkt er der klar overensstemmelse med Thanings hermeneutik, som der ovenfor er gjort rede for.

Centralt for Bultmanns hermeneutik er det ikke-psykologiserende begreb om menneskets væsen som »Geschichtlichkeit«, der transcenderer historiske afstande og muliggør forståelse. Den menneskelige værens historicitet udgør dermed den eksistentiale struktur, som forbliver uforandret igennem historien. Bultmann udnytter konkret Heideggers eksistensanalyse som videnskabelig-hermeneutisk tilgang til Det nye Testamente, og dermed er det udlægningen af den menneskelige værens eksistentiale struktur, der som formal antropologi udgør det ahistoriske, uforanderlige element, der kan bygge bro for historisk forståelse.

Også hos Thaning ses en afstandtagen fra den psykologiserende hermeneutik, og tilmed benytter han sig, som Bultmann, af en formal antropologi, en eksistensanalyse, der udelukker subjektiv vilkårlighed i fortolkningsprocessen. Hvor dette formale grundlag for Bultmann er lig Heideggers eksistensanalyse, som den foretages i *Sein und Zeit*, finder man i Thanings tale om menneskelivet derimod en tydelig afhængighed af Vilhelm Grønbechs livsfilosofi.

IV.2. Arven fra Vilhelm Grønbech

Centralt for Thanings Grundtvig-læsning er opvurderingen af det menneskelige, det naturlige, det liv, der er givet med skabelsen. Hvad mennesker har tilfælles, er netop deres menneskelighed, og for forståelse generelt og dermed også forståelsen af evangeliet gælder det, at uden om »...bundetheden til det at være menneske på jorden og den betydning, det har, bliver evangeliet meningsløst for en, ja, det forvanskes og vil føre ind i selvdyrkelse, sjæledyrkelse og livsflugt.«³⁴

Thanings opvurdering af menneskelivet står i stærk gæld til tanker fremsat af religionshistorikeren Vilhelm Grønbech (1873-1948)³⁵. Grønbech skildrede i flere værker tanken om det europæiske menneske som værende bestemt af den middelalderlige pilgrimsmyte. I middelalderen

fastslås det grundsyn, der, ifølge Grønbech, stadig bestemmer det europæiske menneskes syn på sig selv, livet og verden: mennesket er jorden fremmed og på vej til paradys. Kirken forkynder, at livet er et tog over mørkets og ufuldkommenhedens jord til en himmelsk verden. Jordisk lykke er blot genklang af den hinsidige salighed, og »...kun de mennesker som helt og holdent kan holde deres sind bort fra de jordiske ting, kan opfange tonen fra himlen, men da vil også deres sjæl blive ildnet af en længsel der overvinder alle jordiske drifter.«³⁶

Det særlige ved denne pilgrimsmyte er, at den har overlevet den tid, hvori den tog skikkelse, og den udgør dermed i dag selve livserfaringen og livsstemningen i det europæiske sind:

Livet er og bliver en march, mennesket er stadig en pilgrim ud mod et fremtidigt mål, dagene en fortsat søgen efter lykke som kun halvt eller mindre end halvt kan virkeliggøres her i det verdslige samfund.³⁷

I det nittende århundrede får pilgrimsmyten ifølge Grønbech sin endelige form i kraft af evolutionstanken. Hvor pilgrimsmyten i middelalderen lånte sine billeder fra den bibelske beretning om Israels udvandring fra Egypten gennem ørkenen til Kanaans land, bliver mennesket i nyere tid indplaceret i evolutionens tog fra primitiv enfoldighed til europæisk klarsyn. Det er dog den samme myte, der ligger bag, og den forkynder mennesket at leve, *ikke for livets skyld*, men for noget som skal vorde.

Pilgrimsmyten har ifølge den skitserede tankegang taget sæde i den europæiske civilisation, ja er faktisk blevet lig med *det europæiske*. Det europæiske menneske har inkarneret myten i sit sind med den konsekvens, at mennesket med sit pilgrimssind har lært at skelne mellem *det naturlige menneske* og *det sande, sjælelige menneske*. Som konsekvens af denne skelnen skal det naturlige menneske holdes i ave af det sjælelige, da det med sit begær frister mennesket til at opgive sin pilgrimsfærd bort fra denne verden.

IV.3. Grønbech og Thaning

I en redegørelse for Thanings hermeneutik skal det understreges, at Thaning indoptager Grønbechs skildring af det europæiske pilgrimssind

som formalantropologisk forudsætning³⁸ for sin Grundtvig-læsning. Grundtvigs opgør med sig selv bliver dermed i Thanings udlægning et opgør med selve dette pilgrimssind. Dette opgør har aktuell relevans, og dermed er Grundtvigs anliggende forståeligt for moderne mennesker, fordi de selv er bærere af dette grundproblem. Thaning formulerer det på denne måde:

En forudsætning for, at det virkelig er værd at tale med de døde, er den, at de har været berørt eller bevæget af de problemer, vi selv kender til eller kan blive berørt af. Der er jo spørgsmål, der stadig lever på tværs af tidsafstande og geografiske afstande. Og jo mere almenmenneskeligt det problem er, som et forfatterskab fra fortiden beskæftiger sig med, jo større chance er der for at også vi, der lever nu, kan berøres af det. Også vi er jo mennesker.³⁹

Fra Grønbech overtager Thaning altså erkendelsen af den grundlæggende konflikt i menneskelivet, pilgrimssindets kamp mod de kræfter i mennesket, der søger jorden. Til forskel fra Grønbech påpeger Thaning imidlertid, at denne konflikt hører til den menneskelige tilværelse som sådan, og at den altså ikke blot er kendetegnet på det europæiske sind. Udvidelsen af Grønbechs termer viser sig derved, at det hos Thaning ikke længere blot drejer sig om en karakteristik af det europæiske sind, men derimod om en til alle tider og steder standende konflikt mellem religion og menneskeliv. Netop fordi denne konflikt mellem religion og menneskeliv er af evig karakter, kan den udgøre den formalantropologiske forudsætning for historisk forståelse i Thanings Grundtvig-læsning.

Det er dog afgjort en svaghed ved Thanings disputats, at man i den ikke finder nogen eksplicit redegørelse for den anvendte metode. I det hele taget ytrer han sig i metodehenseende med en indforståethed, såvel i disputatsen som i den efterfølgende debat, der i hans egen levetid gjorde en virkelig diskussion om emnet umulig. Artiklen »Hvordan er en dialog med fortidens mennesker mulig?« er vel ment som et forsøg på at gøre rede for den anvendte metode, men er præget af en uvilje mod at trække linjer til en almen teoretisk diskussion. I stedet taler han i meget brede vendinger og med samme indforståethed som tidligere.

På trods af disse indvendinger er der dog en oplagt styrke ved Thanings i praksis anvendte hermeneutik: i kraft af de aktualiserende grundspørgsmål formår den at stille læseren ansigt til ansigt med Grundtvigs

tanker. Lige fra de tidligste Grundtvig-artikler står det fast, at Grundtvig-tolkning ifølge Thaning er andet og mere end redegørelse for detailspørgsmål i et historisk kildemateriale. Forståelse – og dermed også forståelse af Grundtvig – er betinget af eksistentiel interesse i den tekst – eller den person – man som menneske står overfor. Historisk forskning bør ifølge Thaning derfor altid være vedholdende i sin spørger efter mening i bestræbelsen efter at komme til forståelse:

Jeg spørger ham hele tiden: jamen, hvad mener du *egentlig*? Det spørger man måske ikke hvem som helst om, for der er jo blandt både levende og døde en del, hvis mening man ikke vil ofre år på at få opklaret. Men man spørger Grundtvig, fordi man her virkelig møder en udfordring: der var noget ganske bestemt, han mente og ville og også fik sagt.[...] Det er en historisk opgave at finde frem til den egentlige mening i et forfatterskab, ligesom man skylder det levende menneske, man står over for, den respekt at spørge: hvor er det, du vil hen? Hvad er dit ærinde?⁴⁰

V. Konklusion

I forlængelse af intentionen i ovenstående citat har det været denne artikels overordnede hensigt at finde frem til det egentlige »ærinde« i Kaj Thanings forfatterskab og påvise, hvorledes hans sækulariserings-teologi samt hermeneutiske metode fremstår som de bærende elementer i hans teologi. Thanings forfatterskab er et godt eksempel fra nyere tid på den såkaldte »præstegårdsteologi«, og er på grund af sit store omfang og bredden i de behandlede emner en glimrende kilde og indgang til det tyvende århundredes danske teologihistorie. Et særligt kendetegn ved forfatterskabet er dets fastholdelse af teologiske grundsynspunkter: eksempler fra artikler fra det tidlige forfatterskab har påvist, at Thaning fastholder sit teologiske standpunkt, som det formuleres og konsolideres i 30'erne og 40'erne i spændingsfeltet mellem grundtvigianisme og tidehvervs teologi, som *et generationsopgør med grundtvigianismens menighedssyn*. Man kan altså ikke hér på nogen måde tale om »udviklingslinier« eller lignende.

Konstansen i de teologiske synspunkter har betydning for formuleringen af en overordnet tese, nemlig at Thanings forfatterskab kan betragtes som én lang argumentation for den teologiske mulighedsbetin-

gelse for solidaritet med samtidens verdslige kultur. Tesen viser sig frugtbar derved, at den tydeliggør de bærende strukturer i Thanings teologi, særligt sækulariseringssynet samt den af Bultmann og Grønbech inspirerede hermeneutik.

Det har været vigtigt at give en fremstilling af Thanings *sækulariseringsteologi*, da det selvsagt er her, at man skal finde den teologiske argumentation for sækulariseringens legitimitet. Det er ofte blevet hævdet, at Thaning formulerer sit sækulariseringssyn i forlængelse af Friedrich Gogartens tanker om samme⁴¹, men det er som vist på ingen måde tilfældet. Thaning står i dette spørgsmål derimod i gæld til Vilhelm Grønbech, der i kraft af sin livsfilosofi tillægger menneskelivet umiddelbar værdi. *Sækulariseringssynet er altså hos Thaning livsfilosofisk og ikke, som hos Gogarten, kristologisk funderet*. Dette er en væsentlig forskel, som er af stor betydning for en samlet vurdering af Thanings forfatterskab, og som i høj grad er blevet overset. Thanings livsfilosofiske legitimering af sækulariseringen er i sit væsen langt mere radikal end Gogartens kristologisk funderede legitimering, da den ikke opererer med en skelnen mellem sækularisering og sækularisme, en skelnen der i sidste ende skyldes et for kristendommen apologetisk hensyn. Med sin uforbeholdne accept af sækulariseringen tjener Thanings sækulariseringsteologi til at legitimere engagement i vidt forskellige områder af tilværelsen – uanset tidsånden.

Inspirationen fra Vilhelm Grønbech er også tydelig, hvad angår *Thanings hermeneutiske metode*. Det er således blevet påvist, hvorledes Thanings Grundtvig-læsning er afhængig af Grønbechs formulering af den standende konflikt mellem religion og menneskeliv som dens formalantropologiske forudsætning for historisk forståelse. At Thaning i sin tilgang til Grundtvig er afhængig af den af Bultmann formulerede sagkritiske metode, retfærdiggør på ingen måde de ofte fremførte anklager mod Thaning for at applicere moderne eksistensteologiske begreber på Grundtvigs tankegang. Det er jo netop ikke, som hos Bultmann, Heideggers eksistenstydning, men derimod Grønbechs formulering af det europæiske pilgrimssind, der inkorporeres i Thanings teologi. I det hele taget må Thanings sagkritiske metode, som den finder anvendelse i hans disputats, ses som et brud med et af naturvidenskabernes inspireret positivistisk videnskabsideal, der traditionelt har været bestemmende for historisk forskning. På baggrund heraf kan Thanings disputats og Grundtvig-læsning i almindelighed ses som resultatet af en

i praksis anvendt teologisk hermeneutik, og det er heri, den har sin ubetingede styrke.

Det er vanskeligt at pege på andre Grundtvig-forskere, der har haft samme store betydning som Kaj Thaning. Dette gælder ikke blot inden for den videnskabelige kontekst men i høj grad også for bredere folkelige, kulturelle og kirkepolitiske sammenhænge. Medvirkende til denne betydning var hans uhyre store kendskab til Grundtvigs skrifter samt hans evne til at levendegøre et historisk materiale. Ligeledes er det vanskeligt at forestille sig, hvor den nuværende Grundtvig-forskning ville befinde sig, hvis det ikke havde været for Thanings bidrag til denne. Hans Grundtvig-standpunkt fungerer stadig, åbenlyst eller underforstået, som samtalepartner for dele af Grundtvig-forskningen. Dette skyldes, at der er noget uomgængeligt ved Thanings standpunkts vedholdende insisteren på at give en skildring af Grundtvig ud fra et samlende synspunkt.

Noter

1. Kaj Thaning blev født den 4. juni 1904 i Øster Nykirke sogn, Vejle amt, som søn af sognepræst Georg Thaning (1870-1933) og Ingeborg Fabritius Nørregaard (1878-1955), og døde 6. juni 1994 i Båring. Han var gift med lærer Laura Marie Skat Rørdam, født 1. november 1908 som datter af Torkild Skat Rørdam (1876-1939) og Charlotte Lange (1880-1940). Efter studentereksamen fra Randers i 1922 påbegyndte han studier ved Københavns Universitet, hvorfra han blev cand. theol. i 1929. Ved siden af sit virke som uordineret medhjælper ved straffeanstalten i Vridsløse 1929-30 arbejdede han som manuduktør for teologiske studenter. Fra 1930-32 fungerede han som lærer ved Grundtvigs Højskole i Lyngby, hvorefter han blev sognepræst i Aasted-Skærum-Kvissel 1932-38. I 1938 kom han til Asperup-Rørslev, hvor han var sognepræst til sin afsked i 1972.

I 1963 blev han dr. theol. på sin disputats *Menneske først – Grundtvigs opgør med sig selv*, og satte med den afgørende præg på både Grundtvig-forskningen og ikke mindst den folkelige debat mange år frem. Af betydning for Grundtvig-forskningen er også hans medarbejderskab ved udarbejdelsen af *Registrant over N. F. S. Grundtvigs papirer* fra 1957-1964.

Kaj Thaning besad også en lang række tillidshverv. I den turbulente periode 1923-24 sad han i bestyrelsen for Danmarks Kristelige Studenterforbund, hvorfra Tidehvervsbevægelsen havde sit udspring. Fra 1947 og til sin død sad han i bestyrelsen for Grundtvig-Selskabet af 8. Sept. 1947

- og i repræsentantskabet for dagbladet *Information* fra 1950-70. Initiativet til oprettelsen af Baaring Højskole i 1959 må i høj grad ses som Thanings personlige bedrift, og han var den naturlige formand for dens bestyrelse 1944-83. Herudover arbejdede han som formand for Akademisk Forening for Fyns Stift fra 1967-69 (senere Universitetscenterforeningen) for oprettelsen af Odense Universitets-Center. (Pedersen, Kim Arne: »Kaj Thaning in memoriam«, i: *Grundtvig Studier*, 1994, s. 8-15; Hansen, Doris Ottesen: »Thaning, Kaj« i: Sv. Cedergreen Bech (ed.), *Dansk Biografisk Leksikon*, 3.udg., København: Gyldendal 1983, s. 428f.).
2. En udførlig bibliografi er opført i min specialeafhandling med følgende titel: *En teologihistorisk analyse af centrale temaer i Kaj Thanings forfatterskab, med særligt henblik på holdningen til samtidens kultur- og sækulariseringsdebat*, Aarhus Universitet, 2002.
  3. Brandt-Pedersen, Finn: »Samtale med Kaj Thaning om disputatsen«, i: *Båring Højskole. Årsskrift*. 1963, s. 15.
  4. Hansen, Doris Ottesen: »Thaning, Kaj«, i: Sv. Cedergreen Bech (ed.), *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., København: Gyldendal, 1983, s. 428f.
  5. Thomsen, Niels: »For menneskelivets skyld – om Kaj Thaning«, i: *Dansk Kirkeliv 2000*, Unitas Forlag 1999, s. 28, hvor Georg Thanings teologiske ståsted betegnes som konservativ grundtvigianisme.
  6. *Ibid.*: »Han var alligevel ikke grundtvigsk nok til Hobros selvtiltrækkelige kirkelighed. Kirkeligt Samfunds-grundtvigianerne indkaldte præmie-grundtvigske prædikanter for at få den helt rene vare. Det gjorde ham deprimeret, så hans sidste år var ikke lykkelige.«
  7. Jævnfør Thaning, Kaj: »Grundtvig 175 år«, i: *Højskolebladet*, årg. 83, nr. 35, 1958, s. 409: »Selv har jeg i min opvækst faaet et saa stærkt indtryk af 'varmen i de hellige [helliges] fællesskab' (Begtrup), at jeg i tredive, da Vejstrup-præsten [Anders Nørgaard] vilde genoplive Grundtvigs syn, kom til at spekulere over, om Grundtvig virkelig kunne gøres ansvarlig for denne form for grundtvigianisme: om det, som kom, virkelig var det, han havde sigtet paa.«
  8. Brandt-Pedersen, Finn: »Samtale med Kaj Thaning om disputatsen«, i: *Båring Højskole. Årsskrift*. 1963, s. 14f.
  9. Som bestyrelsesmedlem i Studenterforbundet fra 1923-24 var Thaning fra begyndelsen i begivenhedernes centrum, og han tilhørte den udbrydergruppe, der stod bag tidsskriftet *Tidehverv* (Hansen, Doris Ottesen: »Thaning, Kaj«, i: Sv. Cedergreen Bech (ed.), *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., København: Gyldendal, 1983, s. 429). Tidsskriftet kom på gaden i 1926 som en direkte følge af, at bestyrelsen Heje samme år blev væltet og dermed mistede indflydelse på Studenterforbundets blad *Sursum Corda*, jfr. Thaning, Kaj: »Grundtvig og Tidehverv«, i: *Tidehverv*, årg. 41, nr. 10, 1967.

10. Thaning, Kaj: Menighed og Folk«, i: Niels Petersen (ed.), *Menighed og Folk*, Vallekilde, 1937, s. 26.
11. *Ibid.*, s. 27.
12. *Ibid.*, s. 29.
13. *Ibid.*, s. 30.
14. Thaning, Kaj: »Et tredje Grundtvigstandpunkt«, i: *Tidehverv*, årg. 15, nr. 8-9, 1941. Artiklen er, som talrige andre, trykt med forlæg i et foredragsmanuskript.
15. En behandling af realismebegrebet hos Thaning kan findes i Wigh-Poulsen, Henrik: *Hjemkomsten og det åbne land – Jakob Knudsens forfatterskab og den grundtvigske realisme*, Forlaget Vartov, 2001, s. 13-19; s. 55-58.
16. *Ibid.*, s. 87f. (min kursivering). De artikler af Knud Hansen, der henvises til, er følgende: »Den unge slægt og det grundtvigske«, i: *Dansk Folkeliv*, årg. 1, nr. 1-2, 1931; »Kampen om mennesket«, i: *Dansk Folkeliv*, årg. 1, nr. 4-5, 1931; »Noget mere om 'det menneskelige værdi'«, i: *Dansk Folkeliv*, årg. 1, nr. 16, 1931; »Det menneskelige hos Grundtvig«, i: *Tidehverv*, årg. 6, nr. 1, 1932.
17. *Ibid.*, s. 89 (min kursivering).
18. *Ibid.*, s. 100 (min kursivering).
19. Se blandt andet Thyssen, Anders Pontoppidan: »Menneske først – Om Kaj Thanings Grundtvig-disputats«, i: J. Balling, H. R. Iversen, J. H. Schjørring og C. Thodberg (udg.), *Grundtvig og den grundtvigske arv*, Skrifter udgivet af Grundtvig-Selskabet bd. XXII, Frederiksberg: Forlaget ANIS, 1991.
20. Thaning, Kaj: »Kristen først...?«, i: Jens Holger Schjørring (ed.), *Menneske først, kristen så, Helge Grells Grundtvig-disputats til debat*, Århus: Forlaget Anis, 1988, s. 55 (min kursivering).
21. Det er påfaldende, i hvilke sammenhænge Thaning benytter sig af det gogartenske sækulariseringsbegreb: To ud af de fire gange det forekommer i disputatsen, optræder det i polemikken med Aronson som et systematisk-teologisk argument indhentet til lejligheden (s. 753 og s. 766), én gang i det tyske resumé og altså uden for en snæver sammenhæng med disputatsens Grundtvig-gennemgang i øvrigt (s. 784), og én gang, hvor selve tankegangen er klar, men hvor det derimod er mere uklart, hvorledes Thaning applicerer den på Grundtvigs forfatterskab (s. 739).
22. Min fremstilling af Friedrich Gogartens sækulariseringsteologi bygger først og fremmest på følgende værker: Gogarten, Friedrich: *Verhängnis und Hoffnung der Neuzeit*, Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk, 1953, samt Gogarten, Friedrich: *Der Mensch zwischen Gott und Welt*, Stuttgart: Vorwerk, 1956.

23. Thaning, Kaj: *Menneske først – Grundtvigs opgør med sig selv*, Skrifter udgivet af Grundtvig-Selskabet XIII, København: Gyldendal, 1963, s. 125 (min kursivering).
24. Thaning, Kaj: »Menighed og Folk«, i: Niels Petersen (ed.), *Menighed og Folk*, Vallekilde, 1937, s. 29.
25. *Ibid.*, s. 30.
26. Thaning, Kaj: *For menneskelivets skyld – Grundtvigs opgør med sig selv*, København: Gyldendal 1971, s. 172.
27. *Ibid.*, s. 177.
28. Thaning, Kaj: *Menneske først – Grundtvigs opgør med sig selv*, Skrifter udgivet af Grundtvig-selskabet XIII, København: Gyldendal, 1963, s. 682 (min kursivering).
29. Med betegnelsen »livsfilosofi« menes i denne sammenhæng en tænkning, der tager sit udgangspunkt, ikke i teoretiske overvejelser, men derimod i et aksiomatisk livsbegreb. Hos Thaning er det især begrebet »menneskelivet«, der indikerer afhængigheden af livsfilosofisk tankegang. Dette begreb kan ses som udtryk for et forsøg på at overvinde det traditionelle skel mellem subjekt og objekt, der er grundlæggende for hovedparten af den metafysiske filosofi. På dette punkt er Thaning i så høj grad påvirket af Vilhelm Grønbechs livsfilosofi, at man kan tale om den som en forudsætning for hans Grundtvig-læsning.
30. Thaning, Kaj: »Hvordan er en dialog med fortidens mennesker mulig?«, i: *Dansk Udsyn*, årg. 49, nr. 4, 1969, s. 279 (min kursivering).
31. Dette program er udarbejdet med særligt henblik på fortolkning af religiøse tekster, men kan også betragtes som en generel hermeneutisk teori.
32. Denne interesse har udmøntet sig i følgende artikler af Kaj Thaning: »Nogle spørgsmål til Wilhjelms«, i: *Tidehverv*, årg. 44, nr. 4-5, 1970; »Randnoter til Bultmann«(1), i: *Tidehverv*, årg. 46, nr. 6, 1972; »Randnoter til Bultmann«(2), i: *Tidehverv*, årg. 50, nr. 6, 1976; »Bultmann og humanismen«, i: Hahn, Bent, Hansen, Knud og Holm-Nielsen, Sven (ed.), *Humanitet og eksistens*, København: Gyldendal 1976; »Bultmann endnu engang« (1-2), i: *Tidehverv*, årg. 55, nr. 2-3, 1981.
33. Kontakten til Bultmann-kredsen skyldtes især venen og Bultmann-eleven Götz Harbsmeier. Thaning havde oprindeligt et ønske om selv at studere hos Bultmann, men på grund af familiære og arbejdsmæssige omstændigheder kunne dette ikke lade sig gøre. I stedet sendte Bultmann i 1933 en af sine elever, Götz Harbsmeier, til Danmark, for at denne kunne bo hos Thaning og dér studere Kierkegaard. I stedet for Kierkegaard blev det dog Grundtvigs tanker, der blev omdrejningspunktet for Harbsmeiers teologiske virke. Harbsmeier forestod blandt andet oversættelsen af en række Grundtvig-skrifter til tysk, og var dermed medvirkende til at udbrede kendskabet til Grundtvig i Tyskland. (Thaning, Kaj: »Götz Harbsmeier

- 1910-1979«, i: *Grundtvig Studier*, 1979).
34. Thaning, Kaj: »Hvordan er en dialog med fortidens mennesker mulig?«, i: *Dansk Udsyn*, årg. 49, nr. 4, 1969, s. 281.
  35. Vilhelm Grønbech blev i 1897 cand. mag. i dansk, engelsk og latin, i 1902 dr. phil. på en afhandling om tyrkisk lydhistorie. Fra 1902-1906 virkede han som organist ved St. Jacobs Kirke, København, hvorefter han blev docent på Københavns Universitet i engelsk. I 1911 blev han docent i religionshistorie, i 1915 professor i samme disciplin. Grønbechs mest indflydelsesrige værk er firebindsværket *Vor Folkeæt i Oldtiden*, men han har tillige skrevet værker om blandt andet hellenismen og kristendommens grundlæggelse, om romantik, om mystik og om primitiv religion. I kraft af sin kulturkritik har han haft direkte indflydelse på efterkrigstidens danske kulturdebat, blandt andet som medredaktør (sammen med Hal Koch) af tidsskriftet *Frie Ord* og som åndelig inspirator bag tidsskriftet *Heretica*. Med sin skelnen mellem på den ene side det naturlige, spontane og kraftfulde menneske (»Lykkemanden«) samt dets kultur, og på den anden side det reflekterende, selvkredsende og dekadente menneske (»Niddingen«) indfører Grønbech i sit hovedværk *Vor Folkeæt i Oldtiden* en af Nietzsche inspireret livsfilosofi på dansk grund. Denne skelnen mellem menneske- og kulturtyper anvender Grønbech blandt andet til at karakterisere henholdsvis Jesus og Paulus, samt (hvad der er yderst vigtigt i nærværende sammenhæng) Grundtvig og Kierkegaard.
  36. Grønbech, Vilhelm: *Kampen for en ny sjæl*, København: Gyldendal, 1963, s. 9.
  37. *Ibid.*, s. 11.
  38. Med udtrykket »formalantropologisk forudsætning« menes her det for hermeneutikken formale grundlag, der betinger historisk forståelse.
  39. Thaning, Kaj: »Hvordan er en dialog med fortidens mennesker mulig?«, i: *Dansk Udsyn*, årg. 49, nr. 4, 1969, s. 279.
  40. Thaning, Kaj: »Holdt tesen?«, i: *Grundtvig Studier*, 1966, s. 93.
  41. Se blandt andet Pedersen, Kim Arne: »Grundtvig og teologien i dag«, i: *Dansk Teologisk Tidsskrift*, årg. 54, 1991; endvidere »Thaning, Kaj«, i: Bach-Nielsen, Carsten og Lindhardt, Jan (red): *Kirke og Kristendom, Leksikon*, København: Rosinante, 2001, s. 402.